

FECR

﴿ ۱۸۹ ﴾ سُورَةُ الْفَجْرِ

Bu Fecir sûresi mekkîdir. Ebu hayyan Bahirde mekkî olması cumhur kavli olup Âliy ibni Talhanın medenî dediğini de kaydelemiştir.

Âyetleri - Hicazîde otuz iki, Küfî ve Şamîde otuz, Basrîde yirmi dokuzdur.

Fasılası - ر . د . ب . ن . م . ا . ت . ۵۰ harfleridir.

« جَنَّتِي . حَيَاتِي . يَا » fasıllarında « يا » redif olduğundan asıl fasıla harfi « تا » sayılmıştır.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
﴿ ۱ ﴾ وَالْفَجْرِ ﴿ ۲ ﴾ وَلَيَالٍ عَشْرٍ ﴿ ۳ ﴾ وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ ﴿ ۴ ﴾

وَاللَّيْلِ إِذَا يَسِرَّ ﴿٥﴾ هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِذِي حَجْرِ ﴿٦﴾ أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ ﴿٧﴾ أَرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ ﴿٨﴾ الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ ﴿٩﴾ وَثَمُودَ الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ ﴿١٠﴾

Sh:»5789

﴿١٠﴾ وَفِرْعَوْنَ ذِي الْأَوْتَادِ ﴿١١﴾ الَّذِينَ طَغَوْا فِي الْبِلَادِ ﴿١٢﴾ فَاكْثَرُوا فِيهَا الْفُسَادَ ﴿١٣﴾ فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ ﴿١٤﴾ إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ ﴿١٥﴾ فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ ﴿١٦﴾ وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ ﴿١٧﴾ كَلَّا بَلْ لَا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ ﴿١٨﴾ وَلَا تَحَاضُّونَ عَلَى طَعَامِ الْمَسْكِينِ ﴿١٩﴾ وَتَأْكُلُونَ التُّرَاثَ أَكْلًا لَمًّا ﴿٢٠﴾ وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا ﴿٢١﴾ كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا ﴿٢٢﴾ وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا ﴿٢٣﴾ وَجِئَ يَوْمَئِذٍ

بِجَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ وَأَنَّى لَهُ الذِّكْرَى ﴿٢٤﴾ يَقُولُ
يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي ﴿٢٥﴾ فَيَوْمَئِذٍ لَا يُعَذِّبُ عَذَابَهُ أَحَدٌ
﴿٢٦﴾ وَلَا يُوثِقُ وَثَاقَهُ أَحَدٌ ﴿٢٦﴾

Sh:»5790

﴿٢٧﴾ يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ﴿٢٨﴾ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ
رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً ﴿٢٩﴾ فَادْخُلِي فِي عِبَادِي ﴿٣٠﴾ وَادْخُلِي
﴿٣١﴾ جَنَّاتٍ

Meali Şerif

Kasem olsun ki fecre 1 Ve leyâli aşre 2 Ve şef'ü vetre 3 Ve geceye: geçeceği sıra 4 Nasıl bunlarda bir

akıl sahibi için bir kasem var değilmi? 5 Görmedinmi rabbın nasıl yaptı Ade? 6 İreme zât'ilimâde 7 - Ki o

beldeler içinde misli yaradılmamıştı - 8 Ve vâdîlerde kayaları kesen Semûde 9 Ve o kazıkların sahibi

Fir'avne 10 Onlar ki memleketlerde tuğyan etmişlerdi de onlarda fesadı çoğaltmışlardı 11 Onun için rabbın

da üzerlerine bir azâb kamçısı yağdırıverdi 12 Şübhesizki Rabbın öyle mîrsad ile gözetmektedir 13 Amma insan, her ne zaman rabbı onu imtihan edip de ona ikram eyler, ona ni'metler verirse, o vakit rabbım bana ikram etti der 14 Amma her nezaman da imtihan edip rızkını daraltırsa o vakit da rabbım bana ihanet etti der. Hayır hayır doğrusu siz yetîme ikram etmiyorsunuz 15 Ve bir birinizi miskîni it'ame teşvik eylemiyorsunuz 16 Halbuki mîrası öyle bir yiyiş yiyorsunuzki yağmacasına 18 Hayır hayır, Arz "dekkên dekkâ" düzlendiği 19 Ve rabbının emri gelip Melek "saffen saffâ" dizildiği vakit 20 Ki Cehennem de o gün getirilmiştir, o insan o gün anlar, fakat o anlamadan ona ne fâide? 21 Ah der; nolurdu ben önce hayatım için (sağlığında hayırlar) takdim etmiş olsa idim 22 artık o gün onun ettiği azâbı kimse edemez 23 Ve onun vurduğu bağı kimse vuramaz 24 Ey o rabbına muti' olan nefsi mut'meinne 25 Sen dön o rabbına hem râdiye olarak hem merdıyye de 26 Gir kullarım içine 27 Gir Cennetime 28

Sh:»5791

1. ﴿وَالْفَجْرِ﴾ الخ . - Bu Sûrenin evvelinde kasem ile bir takım şeylere nazarı dikkat celb

olunmuştur ki bunlar âlemdeki inkılâbata delâlet eyliyen ve insanı zulmetten nura, kederden sūrura götürèn

ve bu suretle kendilerinden evvel kendilerini ihdas eden Halık tealânın rububiyetini iş'ar eyliyen zaman

hâdiseleridir. Bunların ta'rif ve tenkirlerine, ve «lâm» larındaki ahid veya cins veya istiğrak ihtimalleri
i'tibariyle derecei şumûllerine ve ta'yin ve tefsirlerine dair müfessirînin bir çok sözleri ve rivayetleri
vardır.

Fecir, ma'lûm ki gece karanlığının çatladığı sabahın ilk beyazıdır ki lisanımızda şafak atması tan sökmesi
ta'bir olunur * Evvel olan amûdîsine fecri kâzib, üfkîsine fecri sadık tesmiye olunur. Kâzibine şer'an savm,
salât hükmü tealluk etmez, mu'teber olan sadıktır. Bu suretle fecir, cihanın zulmetten nura geçmek üzere
gülümsediği en neş'eli, mes'ud bir demidir. Bu i'tibar ile lâmî cins olarak « وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ »

» gibi cinsi fecre kasem şübhesiz ki ma'nalıdır. Bir çoklarının da kavli budur. Bununla beraber bazı
sabahların daha ziyade hususiyetleri bulunduğu da şübhe yoktur. Bu i'tibar ile de lâmî ahd olarak

Cuma, Bayram gibi eyyamı mubarekeden birinin fecri mülâhaza olunabilir. Bu surette en mütebadiri

Mücahidden merviy olduğu üzere, Kurban bayramı gününün fecri olmaktır ki Zilhıccenin onuncu günüdür.

Evvelki buna dahi şâmil olursa da bunda daha ziyade bir hususiyet ve cem'iyet ile sürura işaret vardır.

Şu da buna karîne gibidir: 2. ﴿وَلَيَالٍ عَشْرًا﴾ ve leyâli aşre - çünkü alel'itlak aşr denilince

Zilhıccenin aşri, ya'ni birinden Bayram günü olan onuncusuna kadar onu tebâdür ettiğinden leyali aşr bu

on gece demek olur. Maamafih Ramazanın aşri ehîri ve Muharrem'in Aşurasına kadar onu da sayılı

onlardandır.

Sh:»5792

Bunlar hakkında da rivayet vardır. Gerçi burada ahde delâlet eden «lâm» getirilmeyip nekire olarak «

وَلَيَالٍ عَشْرٍ» denilmesi muayyen bir aşr maksud olmayıp bunların her birine ve belki her ayın koyu

mehtabına tekaddüm eden ilk on gecesine ihtimalini iş'ar edebilirse de mutlak müşekkin olduğu zaman

kemaline masruf olması kaidesince bunun «lâm» dan müstağni olarak en ma'ruf olan aşri Zilhicceye hamli

mütebadir olduğu gibi tenvînin de sade tenkir için değil, tefhîm için olarak bu gecelerin şerefi mahsusasına

daha ziyade bir tenbih ifade ettiği de beyan olunmuştur. Bir de denilebilir ki bunun tenkiri muayyen bir sene

Zilhiccesinin aşri maksud olmayarak ferdi münteşire işaret olmak içindir. Diğer bir aşr olması ihtimali melhuz

olsa dahi her halde murad, sonu fecir gibi bir neş'e ve sürura mentehi olan bir on gece olmak iktiza eder,

onuncu sabahı îdi adhâ olan aşri Zilhicce de buna evfak, sonra leylei kadri muhtevi olması ihtimali ve îdi

fitra müntehi bulunması i'tibari ile Ramazanın aşri ahîri de muvafıktır. Bu vechile leyali aşr Dünya ömrü

mesabesinde olarak Sûrenin âhirine bir bera'ati istihlâl ma'nasında da olmuş olur. Bu aşrin Kurban

bayramından aşri evvel olduğuna Hâkim, sahih diyerek ve daha bir cemaat İbni Abbastan rivayet

etmişlerdir. İbni Zübeyrden ve Mesruk ve Mücahid ve İkrime ve daha başkalarından da rivayet olunmuştur.

İmâm Ahmed, Neseî ve Hâkim, sahih diyerek ve Bezzar ve İbni Cerir ve İbni Merduye ve şuaabda beyheki

Hazreti Cabirden de Resûlullah sallâllahü aleyhi vessellem «

«وَالْفَجْرِ وَلَيَالٍ عَشْرٍ عَشْرٍ الْأَضْحَى» dir, buyurdu diye merfuan rivayet etmişlerdir.

Bundan dolayı İbni Cerîr demiştir ki savab olan kavil bunların aşri adhâ olmasıdır. Çünkü Ehli te'vilden

hucet bunun üzerinde icma' etmiştir. Ve denilmiştir ki Hazreti Musânın miykatında «

«وَأَتَمَمْنَاهَا بِعَشْرِ فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً» buyurulan aşir de aşri

zilhiccedir **اهـ**. Bu aşrin fazıleti hakkında eserler de vardır. Ezcümle Ahmed ve Buharî

Sh:»5793

İbni Abbastan merfu'an rivayet eylemişlerdir: günlerden hiç biri yokturki onlarda amel eyyamı aşirden efdal

ve Allah azze ve celle daha sevgili olsun, Yâresûlallah! Fisebîlillah cihaddamı değil? Denildi, fisebîlillah

cihad da değil, ancak nefsiyle ve maliyle fisebîlillah cihad edip de onlardan bir şey ile dönmiyen müstesna

buyurdu. Maahaza İbni Münzir ile İbni Ebî Hâtim İbni Abbastan Ramazanın son aşrı olduğunu da rivayet

etmişlerdir, Dahhâkten de böyle rivayet olunmuştur. Hattâ ba'zıları bunun müttefakun aleyh olduğuna kail olmuş ve Hazreti Aişeden sıhhati müttefakunaleyh olan bir hadîs ile buna istidlâl eylemiştir: Hazreti Aişe radiyallahü anha demiştirki: aşır, ya'ni Ramazanın aşri ahîri dâhil olunca Resulullah kuşağını sıkır (şeddi mi'zer eder) gecesini ihya eyler, ehlini de iykaz ederdi **أهـ**. Lâkin bu hadîs burada mervî olan aşri beyan sıyakında değil, bilhassa kadir gecesini fazîletini teharrî sıyakında olması, bir de kavli nebîyi değil, fi'li nebîyi hikâye etmesi hasebiyle tefsîr noktai nazarından Câbir hadîsinin tercihî iktiza eyler. Bununla beraber görölüyorki âyette de rivayetlerde de ihtimal, munkati' değildir. Leyalî aşr aşri Adhâ da akvâ olmakla beraber, ikisine de, hattâ aşri Muharreme de sadık olabilir. Her hangisi olursa olsun kâsemde anlaşılana aslî ma'na Dünya inkılâbatının hukmünü anlatmak üzere bir muveffakiyyet ve sürur ile inkişafa ve binaenaleyh bir îde müntehî olan muvakkat, zahmetli ibadet ve mücahede saatlerinin kıymetine ve bunları gaflet ve isyan ile geçirenlerin ebedî husranına tenbihtir. Netekim Sûrenin mündericâtı da bu mazmunu tavzîh edecektir. 3. ﴿وَالشَّفَعِ وَالْوَتْرِ﴾ ve şefi' ve vetre - ya'ni çifte ve teke. Razî der ki şefi' vetir, Arabın « **الْحَسَا وَالزَّكَا** » âmmenin zevc ve ferd dediğidir.

Yunus demiştir ki: Ehli Âliye adedde feth ile vetir «zahil» de ya'ni öc ve intikam almak ma'nasında kesr ile vitr derler. Temîm ise ikisinde de kesr ile vitr derler **أهـ**. Bunun izzahı: Şefi' ve vetir kelimeleri masdar ve ism olarak kullanılır, masdar olduğu zaman eşşefi', bir şey'i diğerine zamm etmek demek olup çiftlemek ve şefaath etmek ma'nalarına gelir. Vetirde iytar gibi teklemek ve ahzi sâr etmek, ya'ni öc almak ma'nalarına gelir. Ve öce, kîne tire denilir. İsm olduğu zaman da şefi' çift, vitir tek demek olur. Netekim iki rek'at namaza bir şefi' denildiği gibi, tek namaza da vitir, denilir. Demek ki şef-u vetr, şefaath ve intikam, çiftleme ve tekleme, çift ve tek ma'nalarına muhtemil bir cem-u fark ifade eder. Burada da elvetr Hamze, kisaî Halefi âşir kiraetlerinde «vav» ın kesriyle, Aşerenin mütebakîsinde feth ile okunmuştur. Yunusun zikrolunan kavline göre kesir, iki ma'naya da muhtemil ise de feth ile vetir ancak adede de ya'ni tek veya tekleme ma'nasıdır. Ve buna Kureyş lügati demişlerdir. Âlûsî derki: Vitr kesr ile de okunmuştur, bu Temîm lügatidir. Cumhur kiraati feth üzeredir ve bu Kureyş lügatidir. Sahib matlain beyanına göre de şefi' mukabili vetir de habr-ü hibr gibi feth-ü kesr ile lügattir. Amma tire, ya'ni hıkd-u kîn ma'nasına vitirde mesmu' olan yalnız kesirdir. Maamafih Asmeî bunda da iki lügat hikâye etmiştir **أهـ**. İşte Cumhur kiraati feth ile olduğu bu da ancak adede ma'nasında Kureyş lügatı bulunduğu için müfessirîn burada kesir kiraetlerini de bu ma'naya haml ederek intikam ma'nasını hiç kale almamışlar, adede müteallık olan çift ve tek ma'naları üzerinde yürümüşlerdir ki şefi' ve vetir tekabülünden zâhir olan da budur. Gerçi kesir kiraati ikisine de muhtemil ve «

« **أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ** » ile anlatılan azgın müfsidler üzerine «

hasebiyle vetrin bu ma'naya hamline bir karîne olabilirse de fetih kiraeti buna

Sh:»5795

müsâid görülmediği gibi şefi' ve vetir tekabülü de şefaaf ve intikam ma'hasında ma'ruf olmadığından bu

ma'na hafî bir iymadan ibaret kalmış olur. O halde çift ve tek ta'birinden ne anlamak lâzım gelir? «Lâmlar»

cinse mahmul olduğu surette şübhe yok ki bu ta'bir bütün eşyaya şamildir. Zîra eşya, ya çift ya tek olmaktan

hâlf olmaz. Bu takdirde cemi'i eşyaya kasem edilmiş olur. Bundaki fâide ise zaman tehavvülâtının her şey'e

sereyanına nazarı dikkati celb ile fâniliğini bir ihtardan ibaret olur. Bu takdirde murad «

كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ» müeddasinca vechullahdan ma'ada olan eşya olmak lâzım

gelir. «âmlar» ahde mahmul olduğu surette de şefi' veya vetir olmakla ma'ruf bir çok şeylere muhtemil olur.

Bundan dolayı müfessirîn burada otuzdan fazla vücuah zikretmişlerdir. Bunlardan rivayeten en kuvvetli

olanlardan bir kaç tanesini zikredelim:

1 - Buharîde dahi Mücahidden merviy olduğu üzere «الشفع» mahlûk olan her şey, «وتر» Allah

tealâ . Bu surette «

وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ

« اِنِّى لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ » mezmunu olur «

« سُبْحَانَ الَّذِى خَلَقَ الْاَزْوَاجَ كُلَّهَا » esmâi hüsnâ hadîsinde de «

« اِنَّ اللّٰهَ وَتَرٍ يُحِبُّ الْوَتَرَ » vârid olduğu ma'lûmdur. Her mahlûkun bir misli veya zıddı

vardırki bir şefî teşkil ederler: küfr-ü iman, saadet ve şekavet, hüdâ ve dalâlet, leyl-ü nehar, Sema ve Arz,

bahr-ü berr, Cinn-ü İns, ruh ve cisim hep çifttir. Allah tealâ ise lâşerîkeleh, « لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ »

vitrûn, ehadûn, samedündür.

2 - İmam Ahmed, ve Tirmizî, İmran ibni husayn radiyallahü anhden rivayet etmişlerdirki Resûlullah

sallallahü aleyhi veselleme « وَالشَّفَعِ وَالْوَتْرِ » den suâl olundu da salât, ba'zısı şefî ve ba'zısı

vitirdir buyurdu. Tirmizî buna Katâdeden garib demiştir. Bunu İmrandan, Abd ibni humeyd ve İbni cerîr ve

İbni münzir ve İbni merduye ve İbni ebi hâtim de rivayet etmişler. İbni ebî hâtim, sahih

demiştir.

Sh:»5796

3 - İbni Abbastan: zürare ibni ebî evfâ ve İkrime ve ondan Katâde ve Dahhâk, demişlerdiki: şefî' Yevmi

nahir, vetir Yevmi arefedir. Leyalii aşir de, Câbir hadîsine evfak olan da budur. Allah tealâ ilmi ilâhîsinde bu aşir gecelerinin sair günlere fadlını ve bu iki günün de bu gecelerin sâirlerine fadl-ü hayrını bildirmek üzere bu on geceye ve iki güne kasem buyurmuştur. Kurban Bayramının ilk günü Zilhiccenin onuncü günü olmakla çift, dokuzuncü Arefe günü tektir. Ve bunlar asıl erkanı haccın eda olunabildiği birinci ve ikinci günlerdir. Arefata yetişen hacca yetişmiş olur. Yevmi nahirde de itmam edebilir. Bir de Nahir günü tek kalmıyarak nazîrleri de ona munzamm olur. Sonra iki gün hem Nahir, hem Teşrik, dördüncü bir de yalnız Teşrik olur. Bu sebeblerle Arefeye vitir, yevmi Nahre şefi' namı verilmiştir. Bu surette bu âyetler, yeknesak olarak hep Kurban bayramına tealluk etmiş olacağından hem vâzihan mütenasib hem de ma'nîdardır.

Keşşaf hasiyesinde Taybî demiştir ki İmran ibni husayn hadîsiyle rivayet olunan salât tefsiri Resûlullah merfu' olduğu için « لَا مَحِيدَ عَنْهُ » olan, ya'ni tercihi lâzım gelen tefsirdir. Lâkin Bahirde Ebu Hayyan da der ki Câbir hadîsi isnadca İmran ibni husayn hadîsinden esahtır. Ahid müteaddid olduğundan dolayı « lâm » ı cinse hamleden diğer bir takım müfessirîn de bunları hasır tarikiyle değil, ba'zı vücuh ile tefsîr kabîlinden add ederek tevhîde delâlet veya dînce fâide, yâhud mâ kabline ve mâba'dine münasebet noktai nazarından zâhir gördükleri daha bir çok şeyler saymışlar ise de hepsinin esası zikr ettiğimiz dört vecihde toplanmaktadır. İbni Cerîr demiştir ki en doğrusu Allah tealâ şefi' ve vetre kasem etmiş ne şefi'den ne vetirden bir nev'i ne: haber, ne de akl ile, tahsis etmemiştir. Her şefi' ve her vetir bu kasemde dahildir.

Haseni Basrî Hazretleri de şefî' ve vetir her adede kâsem olduğunu söylemiştir أهـ . Maamafih Câbir ve

İbni

Sh:»5797

Abbas rivayetleri üzere aşri Zilhicce geceleri ve Arefe ve Kurban bayramı günleriyle tefsîr hem âyetlerin

tenâsükuna hem sûrenin mazmununa nazaran evfak ve ibretlidir. Bunda şefî' ve vetrin muhtemil

olabileceği ma'naların hepsine îma ve işaret bulunmakla beraber âlemde hayattan uhrevî bir îd ve sûrûre

irmek için aşir geceleri gibi mahdûd olan beş on günlük ömürde cem'an ve ferden ibadet ve mücâhede

lüzumuna en vazih bir misal ile tenbih de edilmiş oluyor. Leyal denilmekle buna işaret olunduğu gibi

bilhassa şununla da bu ma'na anlatılmış demektir:

4. ﴿وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرَ﴾ Ve giderken, ya'ni geçtiği sırada geceye kâsem olsun - netekim

Müddessirde «وَاللَّيْلِ إِذَا أَدْبَرَ» buyurulmuştu.

YESR, aslı yesrîdir. Fasıla için «ya» hazf olunarak «ra» nın kesresiyle iktifa olunmuştur, meczum

değildir. Onun için Nafi', Ebu Amr, Ebu Ca'fer kiraetlerinde vasılda, İbni Kesîr ve Ya'kub kiraetlerinde vakıfta

ve vasılda «ya» ile «يَسْرِي» okunur. İsrâ gibi gece gitmek ma'nasına sûra ve sirayetden muzari'dir.

Gecenin gece gitmesi, gece içinde gece mülâhaza ettir gibi katmerli bir ifadedir. Bu gibi makamda tecrid mu'tad olduğundan mücerred yürümek ma'nasına hamli mütearef ise de bunda diğer iki nükte vardır. Birisi, geceden murad zulmet olduğuna ve zulmetin zevale yüz tuttuğu lâhzaya işaret olması, birisi de gecenin bir de gam ve elemle alâkadar olduğuna ve o gam ve elemin geçmek üzere bulunduğu lâhzaya işaret olmasıdır. Ki bu demler sabaha yakın olan mubârek sahar vakıtlarıdır. Bu itibar ile, fecir ve leyl cins için olmak daha şümullü olur ise de Bayram sabahı ve sabahı Bayram olan gecenin saharı olmak daha cem'iyyetli ve daha revnaklıdır. Bir takım müfessirîn de bunun leylei cemi' denilen Müzdelife gecesi olduğunu söylemişlerdir.

Sh:»5798

5. ﴿هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِّذِي حِجْرٍ﴾ Bunda: Bu kasemlerde veya bu zikr olunan

şeylerde aklı kendisini fenâlıktan men'edecek bir akıl sahibi için büyük bir kasem veya kasem edilir, and

verilir bir şey var değil mi? - Elbette var, çünkü bunlar öyle hâdiseler, öyle şeylerdir ki bir akıl sahibinin

bunlara ehemmiyet vermemesi bunların feyz-u berekâtından, hassai irşadiyyesinden istifade etmek,
kuvvet almak istememesi ihtimali yoktur. Ancak tam bir akıl sahibi bizzat bu hâdiselerin kendilerinde değil,

onların muhdisi olan ve bu inkılâbâtı tedbir ve idare eyliyen rabbine istidlâl ederek en büyük kasemi

bunların rabbine kasemde bulur. Zira « **أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ** » dur. Bütün

bu hâdisat ve inkılâbat içinde mütekallib olan kalbler Allahı anmadan itminanı bulamaz. Bu kasemlerden

bunu anmak için de iki vechi delâlet vardır. Birisi: Mücahidden rivayet olduğu üzere elvitirden doğrudan

doğru Allahı anlamaktır. Bu takdirde bunlar içinde en büyük kasem bir bunda bulunmuş olup itsifham

doğrudan doğru takrîr olur. İkincisi de bunların her birini âyâtî ilâhiyyeden biri telâkkî ederek onlara

kasemden asıl murad delâlet ettikleri rabbi vâhide kasem olduğunu, ya'ni hasılı ma'na: «

وَرَبِّ الْفَجْرِ » ilh... ma'nasına raci' bulunduğunu anlamaktır. Bu takdirde istifham bunların bizzat

kendilerinde değil, delâlet eyledikleri bir rabba kasemde âkıl için bir kasem vardır cevabını telkîn etmek

üzere min vechin inkârî min vechin takrîr olmuş olur. Fahri Razî bu vechi şöyle ifade etmiştir: «

هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ » bir istifhamdır. Bundan murad da te'kidir. Bu bir kimsenin bir hucceti

bâhire zikr edip de nasıl bu zikr ettiğimde bir huccet var mı? Demesi gibidir. Ma'na: sahibi lübb olan bir

kimse bilir ki Allah tealânın kasem ettiği bu şeylerde tevhit ve rububiyete delâlet eden delâil ve acâib

vardır. Bunlar halikına

Sh:»5799

delâletleri itibarile kasem olunmağa lâyıktırlar demek olur. Kazıy demiştir ki bu âyet, söylediğimiz vechile, kasem bu ümurun rabbına vaki" olduğuna delâlet eyler. Zira bu âyet delâlet eyler ki bunda belîğ bir kasem vardır. Ve ma'lûm ki kasemde mubaleğâ ancak Allaha kasem ileidir. Ve çünkü âkılın bu ümura yemîn etmesinden nehiy vârid olduğu muhakkaktır **اهـ**. Bu izzahat emsalı kasemler hakkında da unutulmamak gerektir.

HICR; meni' ve hacir ma'hasından me'huz olarak akıl ma'hasınadır. Zira akıl, sahibini fenâlıktan nehy etmek itibariyle nühâ denildiği gibi münasebetsizlikten men' etmek itibariyle de hıcir tesmiye olunur.

Binaenaleyh zi hıcr, tam akıl sahibi demek olur. Bu kasemin cevabına gelince: Bunda da iki vecih vardır.

Birisi; cevab, « **اِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ** » dır. Arada âyetler mu'terizadır. İkincisi sahib keşşafın

dediği gibi asıl cevab mahzup olup delîli olan «

اَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ . . . اِلَى . . . فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطًا
عَذَابًا» onun makamına ikame olunmuştur. Binaenaleyh esas ma'na şu olur: Bunlara kasem olsun ki

rabbin kafirlere azâb edecektir. « أَلَمْ تَرَ » görmedin mi? - Bu görmekten murad, kalben rü'yet, ya'ni ilimdir. Âsar ve ahbardan görmüş gibi bilmektir. Ad, ve Semud Fir'avn haberleri dillerde dâstan olarak tevatüren nakloluna gelmiştir. Âd ve Semud, Arabı bâideden olup Arabistanda bulunuyorlardı, âsâr ve harabeleri görülüyordu. Mısır kıt'ası da Arabistana yakın olmakla beraber Fir'avn kıssalarını Arablar Ehli kitabdan da işitiyorlardı. Aslı meşhud olan tevâtür dahi görülmüş gibi şübheden uzak zarurî ilm ifade ettiğinden ve bu kıssalar Kur'anda da tarafı ilâhiden mükerreren haber verildiğinden dolayı bu ilim rü'yet ile ifade olunmuştur, Hıtab, zâhirde Peygambere ise de bunu

Sh:»5800

duyup bilenlerin Bunları anlatmanın fâidesi de kâfirleri inzar, mü'minleri irşad ve evvelki Sûrede zikr olunduğu üzere Arzın ahvaline nazardan edinilecek ibret misallerinden ba'zılarını tafsildir. Çünkü sathı Arzın keyfiyetleri tedkik olunurken böyle münkarız olmuş akvamın eserleri, harabeleri de görülerek âlemin tekallübatından mebd-ü mead için ibret alınmış, faîdeli amellerle biydûde amellerin farkına varılmış olur.

Ya'ni görmez misin; 6. ﴿ أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ ﴾ Rabbın nasıl etti Âde? -

Nasıl azâb ile helâk etti? İbni Haldunun da zikr ettiği üzere tarihçiler Arabı: Arabı baide, Arabı âribe, Arabı

müs'taribe, Arabı müsta'cime diye dördü tasnif ederek mülâhaza etmişlerdir. Arabı bâide, helâk ve muntekarız olmuş en eski Arablardır Âd, Semûd. Tasm, Cedîs bunlardandır. Arabı âribe, halis Arablardır demektir ki Kahtanîlerdir.

Arabı müsta'ribe, arablaşmış Arablardır demektir. İsmail aleyhisselâm evlâdından olan ve Hazreti Peygamberin nesebini teşkil eden Adnanîler bundandır. Ceddi Nebî olan İbrahim aleyhisselâm Arab olmadığı için oğlu İsmail aleyhisselâmdan olan evlâdına Arabı müsta'ribe denilmiştir. Arab lisanı bunlarla yükselmiştir. Arabı müsta'cime, acemleşmiş Arab demektir ki İslâm fütûhatiyle cihana intişar edip muhtelif akvam ile ihtilât ederek lisanları Kur'anın nâzil olduğu fesahati gaybederek ucmelik karışmıştır. Nessabun demişlerdir ki Âd, Nuh aleyhisselâmın oğullarından Sâmin oğlu İremî oğlu Avsî oğlu Âdın evlâdından bir kavimdir ki Benî Hâşime Hâşim, Benî Temîme Temîm denildiği gibi Âd ismi sonra bu kabîleye ad olmuş ve bunların mütekaddimînine Âdi ülâ, müteahhîrinine Âdi uhrâ (veya ehîre veya âhîre) denilmiştir. Zikr olunan neseb gerek sahih olsun gerek olmasın bu kavim Âd namıyla ma'ruf ve bu nam ile Arab beyinde meşhur olmuştur. Bunlar

daha büyük dedeleri olan İrem namıyla de telkîb edilmiş. Ancak Âdi İrem Âdi olânın ismi midir? Âdi

ehîrenin ismi midir? Bunda ihtilâf olunmuştur. Sûrei Necimde « **وَأَنَّهُ أَهْلَكَ عَادًا الْأُولَىٰ** »

» buyurulduğuna nazaran burada da Âdi İrem'in Âdi ülâ olduğuna kail olan müfessirîn daha çok görünüyor.

Oğuzlara Oğuz, Selçuklulara Selçuk denilmesi kabîlinden böyle ba'zı şahıs isimlerinin sonradan mensubu

olan kavm ve kabîlesine ism olarak da ıtlakı şayi' olduğuna göre kütübi sâlifede pek uzun ömürlerle yad

edilen ba'zı isimlerin böyle olması hatıra gelir. 7. **إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ** İreme zatil'imade -

İrem, ta'rif ve te'nis ile gayri munsarîf olduğundan fethi ile mecrurdur. Bu İrem hakkındada üç kavil

söylenmiştir. Birisi: Kabîle ismi olmasıdır ki bu surette Âdi beyan için atfî beyan olur. Mücahid ve Katâde

demişlerdir ki aynıyle bir kabîle ismidir. Yine Mücahidden mervîdirki: İrem; kadîm demektir. İbni İshak da

demiştir ki: İrem, Âdın hepsinin atasıdır. Şu halde dedelerinin ismine nisbetle Âdi ülâ yâhud ülâsı ve

uhrasıyle bütün Âd demek olur. Zira İrem Adın dedesi olduğuna göre İrem kabîlesi Âd kabîlesinden eamm

olmak lâzım gelir, Bu takdirde İrem'in sıfatı olan « **ذَاتِ الْعِمَادِ** » da imadlı, direkli demek olarak üç

vechile tefsîr edilmiştir:

uzun boylu veya boyları uzun olmaktan kinayedir. Çünkü «

وَأَذْكُرُوا إِذِ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَزَادَكُمْ فِي
الْخَلْقِ بَصِطَةً

edilmiş demektir. Netekim «recülün amedün ve umüddanün» denilir ki uzun demektir. Bu İbni Abbastan

merviydir.

2 - İkrime ve mukatıl demişlerdir ki göçüp kondukları evlerinin direkleri demek olup çadır halkı

olduklarına

Sh:»5802

«وَأَذْكُرْ أَخَا عَادٍ إِذِ أَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْأَحْقَافِ»

buyurulduğu vechile ahkaf taraflarında idiler.

3 - İbni Zeydden merviy olduğuna göre binalarının direkleri demektir. Çünkü «

اتَّبِنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ آيَةً تَعْبَثُونَ» buyurulduğu üzere yüksek yerde veya geçid başında

bir alâmet bina ediyorlardı.

İKİNCİSİ, Razînin nakline göre Ebu Rükayş: Ürum Âdın kabirleridir demiş ve «

بِهَا أُرُومٌ كَهَوَادِيِ الْبُخْتِ» mısraını inşad eylemiştir. Filvaki' Kamusta da mezkûr

olduğu üzere iremin cem'i olan âram gibi ürum da nişan ve alâmet olarak dikilen mîl ve menar gibi şeylere

ıtlak edilir. Ve Âd kavminin kabirlerine denir. «مَفَاذَةٌ لَيْسَتْ فِيهَا أَرَامٌ» denilir ki içinde

hiç alâim olmıyan çöl demektir. Ve bazılarınin kavlince âram bilhassa Âde nisbet olunan kadîm alâmetlere

denir ki müfredi iremdir. Bu itibar ile ireme zatül'imad = direkli, sütunlu irem, ya'ni kubur veya asâr ve alâim

demek olur ki evvelki ma'nada bu, imadın bir ma'nası olarak mülâhaza edilmiş idi. Bunda ise iremin kendisi

olmuş oluyor. Bu surette Âdı beyan için ehli irem takdirinde olmak lâzım gelir.

ÜÇÜNCÜSÜ, Ebu Hayyanın tasrihine göre Cümhurun kavlince burada irem, Âde mensub olan bir

medine, ya'ni büyük bir şehir ismidir ki vaktiyle Yemende olduğunu ve zatül'imad denildiğini söylemişlerdir.

Bunun Cennet evsafını işitmiş olan şeddad ibni Âd tarafından ona nazîr olmak üzere yer yüzünde âdeten

bulunması muhal veya müsteb'ad bir surette senelerce mesaî ile yaptırılmış ve fakat içine girmesi nasîb

olmadan kendisinin ve ahlinin ihlâk edilmiş bulunduğunu hikâye etmişler ve bu suretle Cenneti irem, bağı

irem nâmi mesel olmuştur. Bu hikâyenin mütezammın olduğu evsafa göre Cenneti irem, bu Dünyada tehakkuku muhtemil olmiyan muhayyel bir gaye olmak üzere tasvir edilmiş ve kuvvet ve şiddet

Sh:»5803

misali olan şeddad böyle bir gaye kurarak senelerce onu tehakkuk ettirmek için çalışmış olduğu halde içine girmeğe muvaffak olmadan helâk olup gitmiş olduğu anlatılmış demek olur. Müslimanlardan birisi ona girecek diye bir haber vârid olduğuna ve Abdullah ibni Kılâbenin devesini ararken ona girdiğine dair bir rivayet nakl ederlese de sahih değildir. Hâfiz ibni Hacer mevzu' olduğunu söylemiştir. Şeddadın Cenneti bağı irem muhayyel bir efsanedir. Âhireti inkâr edip de Dünyada iken Cennete girmek isteyenlerin mahrumiyetlerini tasvir etmek itibariyle dillerde dâstan olmuş bir temsildir. Hasılı bu üçüncü kavle göre ireme zatil'imad, Âd kavminin, büyük direkler, üstüvaneler üzerinde bina etmiş oldukları zatül'imad ve irem namlarıyla yad olunan büyük bir şehrin ismidir. Muhammed ibni Kâ'b buna İskenderiyye demiş, İbni Müseyyeb ve makbûrî Dimeşk demişler ki muradları bunların mevki'leri olduğu zâhirdir. Fakat bunlara ta'n etmişler, Âdın menâzili Umandan Hadara mevte doğru Ahkaf tarafları olduğunu söylemişlerdir. Lâkin anlaşılıyor ki onlar Âdı iremin Âdı ûlâ değil Âdı uhrâ olduğuna kail olmuşlar, belki bir vakitler İskenderiyye

ve Şam taraflarını da istila etmiş olan Amalikanın - ki «

«الُوا يَامُوسَىٰ إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ» âyetinde geçtiği üzere cebbarın namıyla

de yad olunmuş Âd gibi iri cüsseli bir kavm idi - Âdı uhrâdan olduklarını söylemek istemişlerdir. İrem'in şehir

olduğunu söyleyenler de Âdı uhrâyı kasd etmiş olmak gerektir. Netekim Venne'cmi sûresinde «

«وَأَنَّهُ أَهْلَكَ عَادًا الْأُولَىٰ» âyetinde sahib keşşaf Âdı ûlâ kavmi Hud, Âdı uhrâ irem diye

zıkr etmiştir. Çokları me'rib olması da pek melhuzdur. Şeddadın Aden taraflarında köşkleri altın ve

gümüşten, üstüvâneleri zeberced ve yakuttan, muhayyirül'ukul türlü eşcar ve enhardan yüzlerce sene

yapmak için çalışıp da tam içine gireceği

Sh:»5804

zaman kendisinin ve ehlinin Semadan bir sayha ile helâk oldukları söylenen İrem cenneti hikâyesi ise

ölmeden Dünyada Cennete girmek isteyenlerin sureti hırmanlarını anlatan tahyilî bir tasvir olmak zâhirdir.

İrem'in bir Medîne olduğunu söyleyen bu üçüncü kavilde de İrem, Âddan atfı beyan olmak için ehli irem

takdirinde olmak veya bedeli iştimal yapılmak iktiza eyler. Zatîl'imad da İrem'in sıfatı veya bedeli olur. Birinci

vecihte ashabı hayme olan Âdı ûlânın vasfı, üçüncü vecihte ise ikisine de muhtemil olmak üzere üç vecihte

ûlâ ve uhrâ bütün Âdın vasfı anlatılmış demek olur.

8. ﴿الَّتِي﴾ Öyle Zâtil'ımad veya öyle İmad, yahud öyle İrem ki

﴿لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ﴾ beldeler içinde misli yaratılmamıştı - bu tavsif, İrem'in

bî misil bir belde olmasında zâhirdir. O kavmin kuvvet ve kamette misli yaratılmamıştı ma'nasında olmak

muhtemil ise de şehir olması daha mütebadir. Misli yaratılmamış olması da o zamana kadar demek

olmalıdır.

9. ﴿وَتَمُودَ﴾ Ve Semûde - nasıl yaptı? ﴿الَّذِينَ﴾ onlar ki

﴿جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ﴾ vâdide kayayı kesip biçiyorlardı - Bu suretle kendilerine evler

yapıyorlardı ki bu Allahın onlara vermiş olduğu bir kuvvet ve san'at idi. Cevb, bir şeyi yaka biçer gibi kesip

biçmektir. Mesafe kat' etmeğe de Cevb ta'bir olunur. Netekim « جُبْتُ الْبِلَادَ جَوْبًا » denilir, o

memleketlerde cevelân ettim, hepsini baştan başa kat' eyledim demektir. İbni Abbas demiştir ki: Beldeleri

dolaşırlar ve « تَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا » buyurulduğu üzere dağlardan, kayalardan

yontma evler, havuzlar ve istedikleri gibi binalar yapıyorlardı أه. Mukatil demiştir ki: Vâdî, vâdil'kurâdır

أه. Ve denilmiştir ki dağları, kayaları, mermerleri ilk yontan Semud

Sh:»5805

idi, bin yedi yüz kadar Medîne yapmışlardı, hepsi taştan idi, bir de denilmiş ki vâdîlerini kesmişler, sularını yonttukları bir kayanın içine mahzen halinde celb etmişlerdi. Semûd dahi Âd gibi Arabî bâideden meşhur kabîledir, denilmiştir ki dedeleri Semûdun ismini almışlardır. Semûd Cedîsin biraderi ve bu ikisi Âber ibni İrem ibin Sam ibni Nuh oğullarıdır. «Âber» yerine «kâsir» de denilmiş ve bunun Tevrat'ta Câsir ibni İrem ibni Sâm denilen oğlu İrem'in Tevrat'ta Aram diye ma'ruf bulunduğu söylenmiştir. Nessabûnun zikr ettikleri bu neseb, sahih olsun olmasın, Arab'da semûd ve Şam ile Hicaz arasında Hicirde menzilleri ma'rufur. Nasıl helâk edildikleri de müteaddid sûrelerde geçmiştir.

10. ﴿وَفِرْعَوْنَ ذِي الْأَوْتَادِ﴾ Ve o evtâdın, kazıkların sahibi Fir'avne - Nasıl yaptı?

Bilmez misin? Mûsâ ve Fir'avn kıssaları da müteaddid sûrelerde geçti. Evtâd, ma'lûm ki vetedin cem'i olup

kazıklar demektir. Kur'anda «وَالْجِبَالِ أَوْتَادًا» diye dağlara da evtad ta'bir edilmiş olduğu

ma'lûmdur. Kazık, kuvvet ve sebat vesaitinden olduğu için zül'evtad vasfı da kuvvet ve sebat ifade eder. Bu

ta'bir, bizim «Dünyaya kazık kakmak istiyor» ta'birimizin de menşei gibidir. Müfessirîn bunun hakkında da

bir kaç vecih söylemişlerdir. Askerinin ve kondukları yerlerde çaktıkları çadır kazıklarının çokluğu,

işkencelerinin şiddeti, ve şâirin: « فِي ظِلِّ مَلِكٍ رَاسِخِ الْأَوْتَادِ » dediği gibi kuvvetli

mülk ve rical sahibi olması ma'nâlarından kinaye olduğu söylenmiştir. Katâdenin Saîd ibni Cübeyirden

rivayetinde de o evtad, bir takım melâib idi, onun altında onun için oynarlardı denilmiştir. Maamafih bundan

bizim en açık olarak anlayabileceğimiz ma'nâ, bu evtad Mısırdaki ma'ruf olan dağ gibi Ehramlara işaret

olmasıdır. « أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ » diyen Fir'avn bu ehramlarda sahib bulunuyor ve bunlarla

Dünyaya kazık kakmak istediklerini gösteren bir emel ve kuvvet

Sh:»5806

ibraz ediyordu. Ehramların hepsi bir Fir'avne âid olmasa da her Fir'avn onlara sahib olduğu gibi Musânın

Fir'avni de bütün Fir'avnlığın mümessili olarak mevzuı bahis demektir. Ehramların mahiyeti halka fâideli bir

şey değil, Fir'avınların zulumlariyle keyfleri için oynanmış melâib demektir. Ve demek ki bunların altında

onlar için bir çok oyunlar oynanmıştır. Mısırlı Şeyh Abdüh demiştir ki Mısırlıların bıraktıkları ebniyei

bâkıyeden evtad ile ta'bir ne güzeldir. Çünkü bunlar ehramdır ve görenin gözünde manzaraları Arza

çakılmış birer kazık manzarasıdır. Hattâ Mısırlıların büyük heykellerinin aksamındaki şekli de maklub evtad

şeklidir. Her kısım enli olarak başlar, başladığından ince bir uçla nihayet bulur. Fir'avne nisbeti sahih olan

evlad bunlardır. Hem de muhatab için ma'huddur **أهـ**. İşte Âd o imadları, Semûd o kestikleri kayaları,

Fir'avn bu kazıkları ile Dünyaya kazık kakmak isteyen şiddetli, kuvvetli, uzun emelli kimselerdi. 11.

﴿الَّذِينَ طَغَوْا فِي الْبِلَادِ﴾ Onlar ki o beldelerde tuğyan etmişlerdi - Her biri

kuvvetlerine mağru, arzularına tabi' olarak buldukları memleketlerde hak ve adalet hududunu aşip halkın

ve halikin hukukuna tasallut ve tecavüzde ileri gitmişlerdi 12. ﴿فَاكْثَرُوا فِيهَا الْفَسَادَ﴾

da oralarda dâhilen ve hâricen fesadı çoğaltmışlardı - Zulüm, israf, sefâhetle çok fesad yapmış, nizamı,

ahlâkı, efkârı bozmuşlardı. 13. ﴿فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ﴾ rabbin de

üzerlerine bir azâb kamcısı dökü verdi - Ya'ni her birinin üzerine azâbdan bir kamçıyı döker, yağdırır gibi

şiddet ve tevâli ile indirip mütevali darbelerle çarpıverdi ki tafsili bir çok sûreler de geçti.

سوط SEVT, aslında karıştırmak ma'nâsına masdar olup deriden örülmüş katları birbirine

karıştırılmış olan kamçıda şâyi' olmuştur. Birbirine ihtilât etmiş türlü azâbın

darbeleri kamçıya teşbih olunarak tevalf üzere indirilmesi de şiddetle döğmek ve yağdırmak gibi sabb

ta'biriyle ifade olunmuştur. Azâbın nekire olması ile de her birine olan azâbın başkallığına işaret kılınmıştır.

14. ﴿انَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ﴾ Muhakkak ki rabbın her halde mirsad, ile gözetmektedir. - Bu

cümle kasemin cevabını te'kid veya ta'ziyi ta'lildir. MİRİAD, râsıdların rasad ettikleri, gözettikleri mekândır.

Amme de « انَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا » bak. Kelâmda istiarei temsiliyye vardır. Ya'ni seni

yetiştiren, her işini tedbir eden rabbın kulları üzerinde mirsaddan gözetten bir râsıd gibi her dem ve her

halde gözetip duran bir şahid ve nâzırdır. Hiç bir şeyi kaçırmaz, her birine bakar ameline göre mücazat

eder. Onun için yeryüzünde fesadı çoğaltıp duran ehli tuğyan Allahtan, Allahın azâbından kaçıp

kurtulacaklarını zann etmesinler.

Rabbının şanı bu: Kullarının Âhıret için sa'yini gözetir. İnsana gelince onun da buna göre rabbının rızası

için çalışması ıktiza eder. 15. ﴿فَأَمَّا الْإِنْسَانُ﴾ Fakat o insan - gafıl insan öyle yapmaz da

Dünya zevklerini gözetir. Onun için ﴿إِذَا مَا ابْتَلَيْهِ رَبُّهُ﴾ her ne zaman rabbi onu imtihan

eder, mükellef kılar. İbraz edeceği hale göre Âhırette mes'ul etmek, ona göre mücazat veya mükâfat

eylemek üzere imtihan muamelesi yapar, vazife tahmil eder ﴿فَاكْرَمَهُ﴾ de o sebeble ona ikram

eyler - hoşuna gidecek ıkbal ve cah ile yüze çıkarır ﴿وَنَعَّمَهُ﴾ ve onu tanıim eyler - bol bol ni'met ve

mal ile rızkını çoğaltır, refaha irdirirse. Ebüssüud ve ona tebean Âlûsî « فَاكْرَمَهُ » da «fa» yı tefsiriyye

add etmiş ve çünkü ikram ve ten'im ibtilâ ile muradın aynıdır demişlerse de fikrimizce bu doğru değildir. Bu

« فا » sebebiyle olmalıdır. Zira murad, mutlak ikram ve

Sh:»5808

ten'im değil, imtihan ve teklif hizmetiyle mukayyed ikram ve ten'imdir. Bu sebebledir ki iki ikram arasında

fark vardır. İnsana Dünyada olan ikram ve ten'im böyle imtihan hikmetiyle olduğu, bunun ise hesap ve

mes'uliyeti ağır bulunduğu halde gafil insan onu düşünmez de ﴿فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ﴾

rabbim bana ikram etti der - bilâ kayd-ü şart mutlak surette ikram olunmuş gibi mahzuz olur, sevinir.

Kendisini Allahın ile'ebed mükrem kıldığı sevgili kullarından imiş gibi farz eder. O yüzden büyük felâketlere

düşebileceğini ve asıl ikramın uhrevî muvaffakiyyette olduğunu mülâhaza etmez. Ve ondan dolayı

mes'uliyeti hisaba almayarak zevk-u sefahete, tuğyan-ü fesada dalar, küfrâna husrana gider.

16. ﴿وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلِيَهُ﴾ ve amma her ne zaman rabbi onu imtihan eder - sabrına

göre Âhirette mükâfat etmek üzere imtihan muamelesi yapar ﴿فَقَدَّرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ﴾ da o

sebeble ona rızkını daraltırsa - bunun da hesabda hafifliğini ve Âhirette ecr-ü sevabının büyüklüğünü ve

binaenaleyh bu başkaca bir kerem ve himayet olduğunu da düşünmez de

﴿فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ﴾ rabbim bana ihânet etti der - rabbim bana hor baktı, tahkîr etti diye

gücürgenir. Rızk, az da olsa yine şükrü bilinmek lâzım geldiğini ve azın kadrini bilmiyen çoğununkini de

bilmiyeceğini fark etmiyerek rızk darlığını kendisine mahza bir horluk ve hakaret telâkkî eder de rabbinin

sair ni'metlerini kale almaz. Çünkü nazarı fazîlette değil, Dünya zevkındadır. 17. ﴿كَآء﴾ hayır hayır

-imtihan için olan rızk genişliğine, Dünya refah ve ni'metini mutlak ikram saymak da doğru değil, rızk

darlığını mutlak ihanet ve hakaret saymak da doğru değildir. İkisi de birer imtihandır. Hukûm, imtihanda

muveffakiyyete

Sh:»5809

göre neticede belli olacaktır. Belki ikram sanılan bir istidrac ile neticede zillet, ihânet sanılan da bir vikaye

ile neticede ikram çıkacaktır. «

أَلْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ
﴿بَل﴾ «خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا» kavî takbihten filî takbihe, ferdden

cem'a intikal ile tekdir ve tevbihte terakkî ve mekârimi ahlâka sevktr. Ya'ni ey rabbinden hep ikram bekliyen

ve rızkının daralivermesini horluk ve hakaret telâkkî eden insanlar! Doğrusu siz vazifelerinizi yapmazken

rabbınızdan ne yüzle ikram beklersiniz ki ﴿لَا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ﴾ yetîme ikram

etmiyorsunuz - rabbınızın size imtihan için ikram etmiş olduğu ni'metlerden üzerinize düşen vazifeyi

yapmıyor, yetime berr-ü ihsan ile ikram etmeniz lâzım gelirken etmiyorsunuz, nasıl olurda siz rabbınızın

indinde ikrama lââyık olursunuz? 18. ﴿وَلَا تَحَاضُّونَ﴾ - Tefâül babından aslı «

﴿لَا تَحُضُّونَ﴾ dir. Nafi', İbni kesîr, İbni Âmir kıraetlerinde hanın zammiyle elifsiz « تَتَخَاضُّونَ »

okunur. Ebu Amir ve Ya'kub kıraetlerinde de bu fi'iller hep «ya» ile gaib sıygası üzerine «

﴿وَلَا يَكْرُمُونَ، وَلَا يَخُضُّونَ، وَيَأْكُلُونَ، وَيُحِبُّونَ﴾ okunur.

﴿عَلَىٰ طَعَامِ الْمِسْكِينِ﴾ ve miskîni it'âme, ya'ni yoksul fukaranın karnını doyurmağa,

bakımları esbabına birbirinizi teşvîk ve tergib etmiyorsunuz. - Bu hususta birbirinizle müsabeka etmeniz

lâzım gelirken siz bil'akis ondan kaçınıyor birbirinizi tenfir ediyorsunuz. Belki onlar üzerinden geçinmek

isteyip tuğyan ediyorsunuz 19. ﴿وَتَأْكُلُونَ التُّرَاثَ﴾ - Tûras, aslı « وراث » olup mîras

demektir. « Vav » mazmum olmağla «ta» ya kalb olunmuştur. Ya'ni ne yetîme ikramı, ne de fakîre it'âmı

hoşlanmadığınız halde başkasından mevrûs kalan malı yiyorsunuz ﴿اَكْلًا﴾ öyle bir yiyeş

Sh:»5810

Yiyorsunuzki ﴿لَمَّا﴾ lemm suretiyle - Lemm, iyisine kötüsüne bakmayıp cem' etmek, derip toplamak,

bir de bir yere inip konmak ma'nalarına gelir. Burada eklin sıfatı olmak hasebiyle haramına helâline

bakmayıp yiyişte toplamak, toptan yemek, yâhud hazıra konarak nereden geldiğini düşünmeksizin

acımadan yemek ma'nalarını ifade ederki ikisi de hak ve hukuku gözetmiyerek şiddetli hırs ve iştiha ile

oburcasına yemek demek olur. Müfessirînin beyanına göre murad, yetimlerin ve vereseden sairlerinin

hukukunu gözetmiyerek hırs ile mîrasın hepsine konmak istemek, yâhud alını terlemeden eline geçen

mîrası hayra yaratmayıp bir çok mîrasyedilerin yaptığı gibi israf ve sefahetle zevk-u safa yolunda yiyip

bitirmek huylarının zemmidir. Hem mîrası öyle bir yiyiş yiyorsunuz. 20. ﴿وَتُحِبُّونَ الْمَالَ﴾ ve

hem malı seviyorsunuz. ﴿حَبًّا﴾ öyle bir seviş ki ﴿جَمًّا﴾ çok, yığmacasına - bütün hırs ile.

Düşünmiyorsunuz ki sahibinin elinde hayır için sarf edilmeyip yığılan mal, mîras yedilerin ellerinde sefahet

yollarında yenilip telef olup gidiyor. Kazanıp yığana vizr-ü vebalinden başka bir şey kalmıyor. Bütün bunlar

Âhireti düşünmemek, Hak tealânın mîrsad ile gözetmekte olduğunu hisaba almamaktan neş'et eder. 21.

Hayır hayır - öyle yapmayın, mîrása, mala öyle hırs ile sarılmayın da hayatta fırsat elinize

geçmiş iken Allah için güzel amellere çalışın, hayirler takdim edin, yetîme ikram, fukaraya it'am için

birbirinizi teşvik ederek hayırda müsabeka edin, Âhireti gözetin. Çünkü -

﴿اِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ﴾ Sûrei Hâkkada «
﴿وَحُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً﴾ bak. Dekk, divar ve dağ

kabîlinden şeyleri yapıp hurdûhaş etmek ve tesviye eylemek ma'nalarına geldiği ve dekk ile dakkın

müşahebeti ve farkı

Sh:»5811

geçmişti ﴿دَكَّا دَكَّا﴾ - bu tekrar, mücerred te'kid için değil istîab ve tevaliyi ifade içindir. Fevc

fevc. alay alay geldiler demek gibidir. Ya'ni Arz mütevalî sarsıntı ve çarpışmalarla dekkten dekke, çarpıla

çarpıla, yıkılıp, düzlenliği hebâen mensûrâ toz duman olduğu 22.

﴿وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا﴾ ve rabbin saf saf Meleklerle geldiği vakit - Hak

tealânın böyle gelmesi mekândan mekâna intikal ma'nasına olmayacağı ma'lûmdur. Onun için bu gelişin

ma'nasında müfessirîn bir kaç vecih söylemişlerdir. Münzir ibni Saîd demiştir ki: Bu mecî ma'nası nukle

meccî değil, Hak tealânın halka zuhurudur. Netekim Tâmmenin, Sahhanın gelmesi de böyledir. Bir kısım

müfessirîn, ma'na, hazfi muzaf ile « وَجَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ » rabbinin emri, hukm-ü kazası veya kahrı

geldiği vakit demektir demişler. Bir çokları da Allah tealânın kudret ve saltanatı âyâtının zuhur ve

tebeyyününü temsil olduğuna kail olmuşlardır. Şanı ilâhî bir hükümdarın bizzat hâzır olarak icrayı siyaset

ettiği haliyle temsil olunmuştur. Zira onun bizzat huzuriyle zâhir olan heybet yalnız vüzera ve vükelâsının ve

bütün asâkir ve havassının huzuriyle zâhir olan heybet ve saltanattan yüksek olur. 23.

﴿ وَجِيَءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ ﴾ ki o gün Cehennem de getirilmiştir. - «

﴿ وَبُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِلْغَاوِينَ ﴾ buyurulduğu vechile azgınlar için ibraz ve izhar olunmuş,

artık inkârına, ihtirazına imkân kalmıyacak surette meydana çıkarılmıştır. ﴿ يَوْمَئِذٍ ﴾ o gün - « izâ»

dan bedeldir. Cevabı şudur: ﴿ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ ﴾ o insan anlar - o gafil insan evvel Dünyada

anlamadığı hakikati o gün anlar. Tutmak istemediği öğüdü tutmak ister

﴿ وَأَنَّى لَهُ الذِّكْرَى ﴾ amma ona o anlamadan

Sh:»5812

ne fâide? - Çünkü iş işten geçmiş, geri dönüp de bir iş yapmak ihtimali kalmamış, o anlamanın hukmü,

azâb ve husranın şiddetini duymak hasret, ve nedâmetle şöyle inlemekten ibaret olur: 24. ﴿ يَقُولُ ﴾

der: ﴿يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي﴾ - Takdimden murad ilerisi için önceden hayırlı ameller

yapmaktır. «لِحَيَاتِي» de «لام» ta'lil ve tevkıyt içindir. Ta'lil olduğu takdirde hayattan murad Âhıret

hayatı, tevkıyt olduğu takdirde ise Dünya hayatı olur. Ya'ni derki: Ah nolurdu ben hayatım için yâhud

hayatımda önceden hayırlar yapmış, salih ameller takdim etmiş olsa idim!... 25. ﴿فِيَوْمَئِذٍ﴾ hasılı o

gün 26. ﴿لَا يُعَذِّبُ عَذَابَهُ أَحَدٌ . وَلَا يُوثِقُ وَثَاقَهُ أَحَدٌ﴾ - Buradaki

«azâbehu» ve «vesâkahu» zamirlerinde iki vecih vardır: Birisi Allaha raci' olmasıdır ki Allahın o gün o

insana ettiği âzâbı kimse edemez ve vurduğu bağı kimse vuramaz. Demek olur. Bundan murad da o günkü

azâbın şiddetini, kayd-ü bendin kuvvetini beyan olur. Birisi de insana raci' olmasıdır ki bu daha râcihtir. Bu

surette ma'na şu olmalıdır: O gün öyle diyecek olan insanın kendine ettiği azâbı başka birisi etmez ve

kendine vurduğu bendi kimse öyle sıkı vuramaz. Çünkü bugün bu azâb ve bend ona sırf kendi küfrünün ve

kötü amellerinin cezası olduğundan kendi kendine etmiş demektir ki «

﴿وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ﴾ mazmunudur. Kisaî ve Ya'kub kıreatlerinde «

﴿لَا يُعَذِّبُ﴾ ve «﴿لَا يُوثِقُ﴾ in ve «ثا»nın fethiyle meçhul okunur ki bunda zamîrin o

insana raci' olduğu müteayyindir. Onun azâbı gibi kimse ta'zib olunmaz ve onun bağlanışı gibi kimse

bağlanmaz.

Dünyaya gönül bağılayan ve itminanını ancak Dünya lezâzinde bulan kâfir insanın âkıbeti bu olduğu anlatıldıktan sonra buna mukabil Allaha gönül bağılayan ve itminanını ancak onun zikr-ü itaati ile rızasında bulan

Sh:»5813

nefsi mutmeinenin âkıbeti anlatılmak için de buyuruluyor ki:

27. ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنِّةُ﴾ Ey nefsi mutmeinne! - İlh... Sözün gelişi bu

hitabın da o gün olacağını anlatıyor. « اَرْجِعِي » emrinin de filhal olmayıp istikbale aid olması zâhirdir.

Onun için müfessirîn bunun kavil takdiriyle hikâye suretinde zikr edilmiş olduğunu söylemişlerdir. Bu üslûbi

ifade Kur'anın i'cazi tarzlarından birisidir. Bunda samii derhal istikbale hazırlıyacak bir telkiyn vardır. Ya'ni o

gün kâfir insan hakikati anlayıp « يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنِّةُ » diyecek, öyle olmayıp hakkı

önce anlamış, iman etmiş, itminanını iman ve ihlâs ile rabbine hayır takdim etmekte bulmuş olan her

nefsi mutmeinne de rabbi Allah tealâ diyecek ki ey o nefsi mutmeinne 28.

﴿ اَرْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً ﴾ dön rabbine hem radiye olarak hem

merdıyye - öyle bir halde dön ki sen rabbinden hoşnud, rabbın de senden hoşnud. «

﴿فَادْخُلِي فِي عِبَادِي﴾ 29. «رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ» dön de gir

kullarım içine - bana ihlâs ile kulluk eden, bana ihtisas ile temayüz eyliyen halis ibadi salihîn zümresine

katıl «

وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ
مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ
﴿وَادْخُلِي جَنَّتِي﴾ 30. «رَفِيقًا» ve gir Cennetime - onlarla beraber. Müfessirînin beyan

ettiği diğer bir ma'na ile: Mükarrebîn sırasına dizil ve onların nurlariyle parla. Zira kudsî temiz ruhlar: Nüfusi

zekiyye karşılıklı aynalar (merayayı mütekabile) gibi mütekabilen birbirine in'kâs ettikçe nurları artar. Diğer

bir ma'na ile: Cesedlere gir, onlarla birlikte dâri sevaba gir.

Yukarılarda da geçtiği üzere Nefs, bir şeyin kendisi denilen zat ve hakikatidir. Netekim «o binefsihi

kaim» denilir.

Sh:»5814

Bizatihî, ya'ni kendi kendine duruyor demektir. İnsanın nefsi de ben dediği zat ve hakikati, kendisidir ki kendisine muhtelif şüunâtı içinde vahdetle bir şuuru, duygusu vardır. Bu itibar ile biri duyan: Şair, biri de duyulan meş'ur olmak üzere iki haysiyeti haizdir. Nefsin hakikati bu iki haysiyetin vahdet ve intbaki noktasındadır. Bununla beraber uyku, gaflet, baygınlık. Ölüm hallerinde olduğu gibi yekdiğerinden ayrılan bu haysiyetlerden her biri itibariyle dahi mülâhaza olunur da ba'zan yalnız hassasiyyet ba'zan mücerred temyiz ve idrâk ile irade mebdei olarak kendisiyle gayrisini şuur ile temyiz veya tevhi'd eden ruha dahi nefis itlak edilir ki nefsi hassase veya şehvâniyye, nefsi derrâke veya natika denilmesi bundandır. Bu ma'haca nefse lisanımızda can ta'bir olunur. Duyan insan ile duyulan insan arasına hail girebildiği, ya'ni insanın şuuriyle meş'uru her zaman muntabık olmayıp ayrılabilirdiği de meczum ve muhakkaktır. Demek ki insanın nefesine intbaki, ciheti vahdeti kendisinde değil, kendisinin fevkında bir hakikattedir ki o insanın ve her şeyin rabbi olan Allah tealâdır. «

وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ وَأَنَّهُ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ

» buyurulduğu üzere Allah tealâ kişi ile kalbinin arasında hail olur. Ve onun için insanlar hep ona haşr

olunur, ona toplanır « قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي » mısdağınca ruh, emri rabb olduğu gibi «

« اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا »

buyurulduğu üzere insanın ruhu, şuuru kendinden ayrıldığı ölüm ve uyku sırasında nefisleri kabzedilen

Allahtır. Onun için insan kendinden geçtiği zaman kendini kendinde duymaz olmakla yok olup gitmiş değil, ruhu ve bütün hakikati ile dönüp Allaha rücu' etmiştir. O vakit artık insan kendisini kendinde değil, ancak rabbinin huzurundaki bütün hakikatiyle doycak, ona göre ya muazzeb veya radiye ve merdıyye hoşnud olacaktır. Artık ebedî ve na mütenahi olan bu azâb veya hoşnudluğa nazaran şübhe yok ki bir kaç günlük

Dünya

Sh:»5815

azâb ve lezzetleri hiçtir. Hasılı insanın nefsi, şâir ve meş'ur her iki hasiyyetle ben dediği zat hakikatidir.

Yalnız idraki haysiyyetiyle ruha da ıtlak edilir. Onun için burada çokları zat ma'nasına ba'zıları da ruh

ma'nasına telâkkî etmişlerdir. Şu halde nefsi mutmeinne, itmi'nâne irmiş zat veya ruh demek olur. Razî der

ki: İtminan, ıstıkrar ve sebattır. Bu ıstıkrarın keyfiyyetinde de bir kaç vecih vardır.

BİRİNCİSİ, hiç bir şübhe ile bulanmıyacak vechile hakka yekiyn, zevkına ırmektir. Netekim «

وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي ط

İKİNCİSİ, « لَّاخَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ » medlülünce havf-ü hüzünden

sarsılmıyacak vechile emniyyet hasıl etmektir. Bu hassa ise ölüm sırasında ve ba's sırasında ve Cennete

dühul sırasında « أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ » hıtabı

işidilmekle olur.

ÜÇÜNCÜSÜ, Kur'an ve bürhan mutabıktırlar ki bu itminan ancak zikrullah ile olur. Kur'an «

أَلَّا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ » diyor. Bürhanda iki vechiledir: Birisi kuvvei âkile

esbab ve müsebbebât silsilesinde terakkî ettikçe lizatihi mümkün olan herhangi bir sebeble vasıl olsa akıl

ona diğer bir sebep taleb eder. Onunla durup kalmaz, mütemâdiyen her şeyden daha a'lâsına intikal eder.

Bu terakkîde ta bütün hacetlerin kesildiği ve bütün zarûretlerin müntehî olduğu vücudu kendinden, lizatihi

vacibülvücuda müntehî oluncıya kadar gider. Onun önünde hacet durduğu için akıl da durur ve ona itminan

hasıl eder. Kuvvei âkile mümkünattan herhangi bir şeye nazar ve iltifat etmiş ise onda istikrarı muhaldir.

Vacibülvücudun celâline nazar edip hepsinin ondan olduğunu bildiği zaman da ondan intikal etmesi

muhaldir. Demek ki itminan ancak vacibülvücudu zikr ile hasıl olur. Bir de abdin ihtiyacâtı gayri

mütenahîdir. Allahın imdadı olmadıkça da mâsıvanın

Sh:»5816

hepsinin bekası, kuvveti mütenahîdir. Gayri mütenahî ise mütehanî ile telâfi olunamaz. Onun için abdin nihayetsiz olan haceti mukabilinde Allahın nihâyetsiz olan kemali lâzımdır ki ıstıkrar hasıl olabilsin, o halde sâbit olur ki her kim ma'rifetullahı Allahın gayri bir şey için ihtiyar ederse o mutmein değildir. Onun nefsi nefsi mutmeinne değildir. Onun nefsi nefsi mutmein değildir. Amma her kim ma'rifetullahı onun gayri bir şey için olmayarak ihtiyar ederse işte o nefsi mutmeindedir. Böyle olan her kimsenin ise ünsü üns billâh, şevki şevk ilellah, bekası beka billâh, kelâmı maallahtır. Onun için o kimse Dünyadan müfarekatı sırasında lâ cerem « اَرْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكَ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً » hitabıyla muhatab olur. Bu öyle bir kelâmdır ki bundan insan ancak ilâhî kuvvei fikriyye de yâhud tecrid ve tefridde kemale yettiği zaman istifade eder اه . Demek ki nefsi mutmeinne haddi zatında ıstıkrarı olmayan ve kendileri ihtiyactan âzâde bulunmayan esbab ve müsebbebat silsilelerinden geçip bizzat müessir olan mebdei a'lâyı ma'rifete yükselerek onu tanımak gayesinde karar kılan ve vücudunda ve sair şüununda onun gayrisinden müstağni olarak ona ancak onun için tevhit ve ihlâs ile muti' ve münkad olan nefis demektir ki bu ta'rifin hasılı «

بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ » mazmunu üzere Allah için islâm ve ihsan ile havf-ü

hüzünden halâsa iykanı «

«وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ

nefsini yalnız rızauallahı talebe bağılıyarak tabiatı hayvaniyeden nefsi emmare tekazasından, nefsi levvame

melâmetinden, mâsıvaya esaret kaydlarından kurtarıp ilâhî ahlâk ile tehalluk ederek Allah yolunda mal ve

caniyle yetişebildiği hayrı yapacak hakikî hurriyeti kazanmak kararıdır. Netekim bundan sonraki Sûrede «

فَكَرَبَةٌ» ile bu ma'na tasrih edilmiştir. Hakka itmi'nan ile mü'min, hiç bir şekk-ü vehim

çalkalamıyacak vechile yekıyn serinliğine irmiş nefis, yâhud hiç bir havf-ü hüzün sarsımıyacak nefsi âmine

diye ta'rif de onun birer

Sh:»5817

ifadesidir. İbni Cerîrin nakline göre İbni Abbastan: Nefsi mutmeinne, musadıkâ. Katadeden: Allahın va'dine

mutmein, kavlini musaddık. Mücahidden: Allah, rabbi olduğunu musaddık mûkin ve her yaptığı işte onun

emrine müslim ve münkad. Diğer bir ifade ile: Allah rabbi olduğuna îykan etmiş, gönlünü ancak ona vermiş,

kalbi onun emriyle çarpar, nefsi münibe ve muhbite. Diğer bir ifade ile: Likaüllahe îykan etmiş, gönlü

onunla çarpar «الَّتِي آيَقَنَتْ بِلِقَاءِ اللَّهِ وَضَرَبَتْ لَهُ جَاشًا» diye merviy

olan tefsirler de «

﴿ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴾ .
﴿ إِلَهُ وَاحِدٌ فَلَهُ أَسْلَمُوا وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَالصَّابِرِينَ عَلَىٰ مَا أَصَابَهُمْ وَالْمُقِيمِي الصَّلَاةِ
وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴾ . ﴿وَأَنَابُوا إِلَى اللَّهِ﴾

mazmunlarına dahi işaret ederek yekdiğerini mütemmim olan ta'riflerdir.

Sofiyenin de nefsin meratibi ve makamatı ve ahvali üzerinde uzun sözleri vardır. Hattâ bütün tesavvuf

« مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ » düsturiyle onun üzerinde dolaşır. Ez cümle nefsi şu

meratib üzere tasnif ederler: Nefsi emmare, nefsi levvame, nefsi mutmeinne, nefsi radiye, nefsi mardıye,

nefsi mülheme, nefsi zekiyye.

« فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَيْهُ رَبُّهُ الْخ » Cehûl ve zalûm olan nefsi

emmarenin cehalet ve hubbi Dünya ile zulm-ü kibir ve sefahete ve cah-ü male meyil ve hırs gibi tabiatı

şehavaniyye ve cismaniyyesini beyan ettiği gibi sonunda «

يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ وَأَنَّىٰ لَهُ الذِّكْرَىٰ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ

«لِحَيَاتِي» ile de kendini levme eden nefsi levvame tabiatı ve fakat bu levmin zamanı geçmiş

olduğundan dolayı fâidesi olmayıp hukmü ebedî azâb ve vesâkta kalmak olduğu anlatılmakla nefsi

emmare ve nefsi levvame hükümleri gösterilmiş, sonra da vaktyle hakkı anlayıp o mertebelerden irtika

etmiş olan nefsi mutmeinnerinin hukmü anlatılmıştır.

Nefsi mutmeinneye bu hitab ne zamandır? Bunda üç kavil vardır: Ölüm zamanında olması, ba's

zamanında

Sh:»5818

olması, hesabın tamamında olmasıdır. Kelâmın gelişine nazaran en zâhiri de bu denilmiştir. Çünkü siyak

bunun da «يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي» denilen günde ve ona mukabil olarak

söylenmesinde zâhirdir. Bu surette rücuun ma'nası hesap görülen mevkiften Allah tealânın inayet ve

ikramıyla emir buyurduğu mahalle demektir. Yâhud hesap neticesine ihtimam ve amellerin kabul olunup

olunmayacağı endişesi ile meşgul olan kalbin tahliyesiyle yine evvelki gibi masıvaya iltifattan kat'ı nazar

ederek tamamiyle rabbına dün onu mülâhaza ile meşgul ol demek de olabilir. Zira nefsi mutmeinnerinin

şanından birisi de rabbinin huzurunda hesap verileceğine itmi'nan ile iman etmiş olduğundan dolayı hisaba ehemmiyet vermek, amellerinin kabul ve rızaya mukarın olup olmadığını düşünmektir. Gerek bilâ hisab velâ suâl geçecek olsun gerekse hisabi yesîr ile geçecek olsun amellerinin hesabının tamam olduğu tebliğ edilirken ona böyle haydi hisab ve suâl endişesinden tamamiyle sıyrıl da rabbine dön denilmesi büyük bir tatyib ve tebşir olduğu şübhesizdir. O halde «râdiye» seni bu ebedî naîme irdiren rabbinden razı ve hoşnud,» mardıyye» de rabbın indinde merzî ve makbul, ya'ni selîm kalbin. Güzel sa'y-ü amelin hasebiyle rabbın da senden razıy olarak, seni en büyük fevz olan rızasına, ırdvanına iriştirmek üzere dön demektir. «فَادْخُلِيْ» fâ', tefsiriye olarak rücuu beyandır.

İkrime ve dahhâkten rivayet olunduğuna göre bu hitab ile «ارْجِعِيْ» emri ba's sırasında. Ya'ni ey mevt ile sükûna irmiş olan nefsi mutmeinne: Rabbin ve yegâne merciin olan Allah tealânın huzuruna

radiye ve mardıyye olarak dön de ebedî hayata ir, demek olur. Bu surette nefse ruh deyenler «

فَادْخُلِيْ فِيْ عِبَادِيْ» de dühulü ruhların ayrılmış oldukları cesedlere dühul ile tefsîr

etmişlerdir. Ve bunun İbni Abbastan ve İbni Cübeyrden merviy olduğunu da söylemişlerdir. «

وَادْخُلِيْ جَنَّتِيْ» de birlikte dâri sevab olan Cennete dühuldür.

Sh:»5819

İbni Zeyd ve daha bir çokları da bu hitabın mevt sırasında söyleneceğine kail olmuşlardır. Abd ibni

Humejd ve İbni Cerîr ve İbni Ebî Hâtim ve İbni Merduye ve Hilyede Ebu Nüaym İbni Cübeyrden rivayet

etmişlerdir ki: Peygamber sallâllahü aleyhi vessellem Hazretlerinin yanında «

يَا أَيَّتْهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ» okunmuştu. Ebu Bekir radiyallahü anh «bu hakikaten

güzel» dedi. Resûlullah sallâllahü aleyhi vessellem de «

أَمَّا إِنَّ الْمَلَكَ سَيَقُولُ لَكَ عِنْدَ الْمَوْتِ» haberin olsun ki Melek sana onu

ölümün sırasında söyleyecektir» buyurdu. Hakîmi Tirmizî de bunun gibi Nevadirül'usulde Sâbit ibin Aclân

tarikıyla Selîm ibni Âmirden, Hazreti Siddîk radiyallahü anhten rivayet eylemiştir. Bu surette nefis, ruh

ma'nasına olup rücuu ruhun bedenden iftirakıyla rabbine doğru râdiyeten mardıyye gitmesidir. «

فَادْخُلِي فِي عِبَادِي» ilh... Fâ', ta'kiybiyye olarak bilâ terahî âlemi ervahta mukarrebîn silkine

dühul veya sonra ba's ile salihîn zümresine, dühul, «وَادْخُلِي جَنَّاتِي» onlarla beraber cennete

dühul demek olur. İbni Cerîr ve İbni Münzir ve İbni Ebî Hâtim, Ebî Salihten rivayet etmişler ki: Bu âyette «

ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكَ» indelmektir. Rabbina rücuu Dünyadan hurucudur. Kıyamet günü olunca

da ona «ادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّاتِي» denecektir demiştir. Bu ma'na zâhir

gibi görünse de yukarıda ihtar olunduğu üzere « **يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ** » siyakına nazaran

bu hitabın da o güne âid olması iktiza edeceğinden ba'delba's hesabın tamamında söylenmesi azher

görülmektedir. Şu halde bu eserlerin bu siyaka tevfiyıkı « **مَنْ مَاتَ فَقَدْ قَامَتْ قِيَامَتُهُ** »

medlûlünce mevt gününün Kıyamet gününe mülhak olması haysiyetiyle o günün hukmü ölümden itibar

edilmek, yâhud bu emirlerin sonuncusu olan « **وَادْخُلِي جَنَّتِي** » emri o güne âid olduğu için her

biri değil de mecmuu itibariyle o siyakta iyrad edilmiş bulunduğunu kabul eylemek suretiyle kabil olur. Bir

de denilmiştir ki: Bu hitab üç mevtında söylenecektir. Zira İbni Münzir ve İbni Ebî Hâtim, Zeyd ibni Eslemden

rivayet etmişler: Demiş ki bu âyette nefsi

Sh:»5820

mutmeinne: Ölüm sırasında ve ba's sırasında ve cem'i' günü Cennet ile tebşir olunmuştur. Bu rivayet zikr

olunan vücuhun hepsine muntabık olur. Bütün bu tafsilât söylendiği gibi âyet ma kabli karfinesile «

« **يَقُولُ اللَّهُ يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ** » mealinde kavil takdiriyle ihbar

ma'nasında olduğuna göredir ki Cümhurun muhtarı budur. Buna göre bu hitabın ve emirlerin teşrii değil,

tekvini olması iktiza eder. Halbuki ihbarâtı sabıkadan sonra Sûrenin hâtimesi olmak üzere bu hitabın tarafı

ilâhîden teşrîf surette doğrudan doğru inşaî bir hitab olması da pek melhuzdur. Ve atıfsız olarak fasl ile iyrad edilmesi de yalnız ma kabline mübayenetinden dolayı değil, bunun nüfusı mütmeinne tarafından re'sen ve bilhassa istimaı maksud olduğuna tenbih için olur. Bundan dolayı bir kısım müfessirîn de bunun nefsi mutmeinneye Dünyada da her zaman için hitab olduğuna kail olmuştur. Bu bize daha vâzih ve daha fâideli görülmektedir. Bu surette rücu' ile emir rücuı iradî olarak her işte ve bütün umurunda radiye olmak kaydiyle Allah tealâya ve emr-ü takdirine rücu' ile emirdir. Gerçi verilen tafsilâta göre nefsi mutmeinne mefhumunda bu rücu' dahil ise de serrâ ve darrâda kaza ve kadere husni rıza ve bu suretle bu imtihan ve ibtilâ âleminin müşkilâtını ıktiham nefsi emmare ve nefsi levvame tabiatına muvafık olmadığı gibi nefsi mutmeinne tabiatı için dahi kolay olmayıp bu mertebe nefsi mutmeinnenin kemali mertebesi olan nefsi radiye hasleti olduğu ve indallah merdiy olmak da buna mütevakkıf bulunduğu cihetle radiye merdiyye kaydlarıyla tasrihan emr olunmuştur. Bu surette fâ, sebebiyye olarak « فَادْخُلِي فِي عِبَادِي »

Dünyada rızaullahı muvafık a'mali salihayı çoğaltarak üzerlerinde Şeytanın sultanı olmıyan halis muhlis ibadullah zümresine dahil olmağa çalışarak Dünyada ve Âhirette o zümreye dahil olmak «

« وَأَدْخُلِي جَنَّتِي » de Âhirette onlarla beraber Cennete dahil olmak ile emr olmuş ve bu vechile

mütmeinnenin yine balâda beyan olunan vücut ile Âhiretteki husni

Sh:»5821

âkıbeti dahi bir netice olmak üzere iş'ar edilmiş olur. Ve işte böyle bir nefsi mutmainne ile geçirilecek olan

Dünya ömrü lydi adhaya tekaddüm eden bir leyâli aşr ve halis ıbadı salihîn zümresi içinde Cennete dühul

lâhzası da o gecelerin bürüyüp geçtiği en büyük bir lydi seadetin fecri sadıkıdır.

Yarab, bu satırları acz-ü taksîr içinde sahifei ömrüne yazmağa çalışan bu abdi hakîri ve bunları hüsni

nazarla okuyup ona hayîr hah olanları öyle bir nefsi mütmainne ile razı ve merzî olarak sana rücu' edip

Cennetinle cemaline iren halis kulların zümresine ilhak eyle.

«

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ نَفْسًا مُطْمَئِنَّةً تُؤْمِنُ بِلِقَائِكَ وَتَرْضَى
بِقَضَائِكَ وَتَقْنَعُ بِعَطَائِكَ»

"Allah'ım! Senden, sana kavuşacağına inanan, senin kazana razı olan ve senin lütfettiğine kanaat eden bir

nefs-i mutmainne istiyorum".

